

معرفی و مقایسه زمانی - مکانی عوامل مؤثر در خرد شدن و پرکنندگی اراضی زراعی و مسأله یکپارچه‌سازی

* مسعود تقوایی

چکیده:

در سال ۶۵ مناطق روستایی ۴۵/۸ درصد از کل جمعیت کشور را به خود اختصاص داده و درصد شاغلان بخش کشاورزی نیز ۳۰/۲۴ درصد اعلام شده‌است. اما این نسبت $\frac{1}{4}$ (جمعیت) و $\frac{1}{3}$ (اشتغال) نتوانسته‌است جایگاه مناسب خود را در اقتصاد کشور کسب نماید و مستلزم مطالعه وسیعی است. لیکن یکی از مهمترین عوامل بازدهی نامطلوب اقتصاد کشاورزی و عدم جذابیت مناطق روستایی مسأله خرد و پراکنده بودن اراضی زراعی است و این نیز از عوامل مختلفی چون اصلاحات ارضی، خرید و فروش اراضی کشاورزی، آیش‌گذاری، نوع کشت و محصول، میزان جمعیت، ارث و مسایل اجتماعی و فرهنگی متأثر می‌باشد. در این مجموعه با بهره‌گیری از مطالعات صورت گرفته در این زمینه و نتایج مطالعه میدانی نگارنده در ۷ دهستان به معرفی عوامل یاد شده پرداخته می‌شود. همچنین با مقایسه عوامل از نقطه نظر زمانی (پویایی) - مکانی (وسعت

* - عضو هیأت علمی گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان

عمل) به دسته‌بندی آنها اقدام شده‌است. در پایان اذهان محققین و علاقه‌مندان را به این مسأله مهم جلب می‌نماید که رفع و تعدیل عوامل تقطیع اراضی و پرداختن به امر یکپارچه‌سازی مستلزم مطالعه و الویت‌بندی موارد ذیل است:

الف) توجه به عوامل پویا - وسیع (شامل ارث؛ جمعیت، عوامل اجتماعی، آیش‌گذاری اقلیمی، نوع محصولات و کشت). ب) عوامل پویا - کم‌وسعت (شامل خرید و فروش زمین). ج) عوامل ایستا - وسیع (از جمله اصلاحات ارضی، آیش‌گذاری برای تقویت خاک و انواع محصولات)

بنابراین تأکید عمده باید بر مسایلی باشد که دائماً بر مسأله خرد و پراکنده بودن اراضی زراعی دامن زده و می‌زند همچون ارث که از یکسو نیازمند توجه قانونی و همه‌جانبه و از جانب دیگر تلاش اجتماعی - فرهنگی مستمری را در ایجاد بستر مناسب برای پذیرش از سوی کشاورزان طلب می‌نماید.

واژه‌های کلیدی:

تقطیع اراضی - خرد شدن و پراکندگی اراضی زراعی - ابعاد زمانی و مکانی - عوامل پویا - عوامل ایستا - اصلاحات ارضی - ارث - یکپارچه‌سازی - ترویج

مقدمه:

از مهمترین مسائل جهان امروز مسأله تامین مواد غذایی است. بطوریکه از نظر کمیت در مهار کم غذایی مؤثر باشد و از دید کیفیت نیز بتواند سوء تغذیه را برطرف نماید. همچنین گسترش صنایع نیز نیازمند مواد خام بیشتر و با کیفیت مطلوب‌تری است. در چنین شرایطی در کشورهای در حال توسعه از منابع آب و خاک بصورت بهینه استفاده نمی‌شود. یکی از معضلات جدی در کشورهای در حال توسعه و در مورد اخیر کشور خودمان وجود مسأله و پراکنده بودن اراضی زراعی است که کارایی کلیه عوامل تولید را بنحو چشمگیری کاهش می‌دهد. بعلاوه کار در چنین اراضی کم‌وسعت و پراکنده بی آن هم با اعضای خانواد موجب می‌شود تا ضمن کاهش بهره‌وری و

بیکاری پنهان، زنان و سایر اعضای خانواده نتوانند بطور جدی در فعالیتهای دیگری چون صنایع دستی و دامپروری شرکت نموده و موجبات افزایش درآمد خانوار را فراهم نمایند. لذا روستاییان در یک ارزیابی سرانگشتی بین درآمد خانوار شهری و روستایی به راحتی راهی شهرها شده، پدیده مهاجرت موجب تشدید مسایل و مشکلات شهری، ایجاد و توسعه مشاغل کاذب، گسترش آلودگی‌های ناشی و حاشیه‌نشینی گردیده و در مناطق روستایی نیز اثرات سوئی را برجا می‌گذارد. ریشه این تحرک، بی‌رغبتی و مقایسه همان کم‌بازدهی و نتیجه آن کم‌درآمدی خانوار است و با اتکاء خانوار روستایی به فعالیت کشاورزی بخش اعظم این معضل آن به عدم کارایی اراضی و پراکنده خانوار مربوط بوده بنابراین شایسته توجه ویژه است.

هر چند در قوانین اصلاحات ارضی به واگذاری زمین به پسر بزرگتر زارع متوفی، جایگزینی سهم بجای زمین و کار روزمزد در شرکتهای سهامی زارعی توجه گردیده اما متأسفانه ضمن نداشتن ضامن اجرایی تاثیر مطلوبی از خود باقی نگذاشته است.

در میان آثار محققین قبل و بعد از انقلاب اسلامی نیز بررسی عوامل مؤثر در تقطیع اراضی و همچنین لزوم اجرای یکپارچه‌سازی اراضی در برخی از مناطق کشور بصورت موردی دیده می‌شود. در اذهان عمومی و خصوصاً دانشجویان، اصلاحات ارضی عامل خردشدن و پراکندگی اراضی شناخته شده و بر آن نیز تاکید می‌شود. اما لازم است بدانیم که اصلاحات ارضی بعنوان یکی از مهمترین عواملی است که بصورت وسیع و بی‌سابقه‌ای به توزیع اراضی زراعی بین زارعین صاحب نسق پرداخت. لیکن باید در نظر داشت که در یک مقطع زمانی اجرا شد یعنی از نظر زمانی ایستا بوده، ولی از نظر مکانی وسیعترین عامل است. در حالیکه اراضی توزیع شده دائماً توسط سایر عوامل در هر سال و هر نسل کوچکتر و پراکنده‌تر می‌شوند. در حال حاضر سهم این عوامل که از نظر زمانی پویا هستند مهمتر از اصلاحات ارضی است و بایستی به بررسی آنها پرداخته و در تعدیل و رفع آنها سعی شود. لازم به ذکر است که این عوامل نه تنها موجب کم‌وسعت و پراکنده‌شدن اراضی زراعی می‌شوند بلکه بعضی از آنها امر یکپارچه‌سازی را با مشکل مواجه می‌کنند.

در خصوص اهمیت و ضرورت پرداختن به توسعه کشاورزی - روستایی و مسأله خرد شدن و پراکندگی اراضی زراعی* جایگاه بخش کشاورزی در تأمین مواد خام صنایع و مواد غذایی مورد نیاز جمعیت جهان نیز موجب شده است تا محققین به طرح مدل‌های توسعه کشاورزی بپردازند که از آن جمله می‌توان به مدل توسعه گسترش مرزی Forntier Model - حفظ منابع Conservation Model - مدل متأثر از توسعه شهری - صنعتی Orban - industrial impact Model - مدل انتشار Diffusion Model - استفاده از نهادهای پرمحصول High - payoff input Model و نوآوری القایی (فنی و نهادی) induced innovation Model اشاره نمود.^(۴)

خوشبختانه در کشور ما مسئولین ضرورت توجه به کشاورزی و توسعه روستایی را بخوبی احساس نموده و در برنامه دوم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور نیز به امر یکپارچه‌سازی تأکید گردیده است. در سطح بین‌المللی نیز برخی از کشورها به این امر اقدام کرده که می‌تواند تجربه مناسبی برای سایر کشورها باشد. به‌عنوان مثال مجمع فدرال توسعه زمین (فلدا) برای توسعه اراضی کشاورزی و مجمع فدرال ادغام و احیاء زمین (فلکرا) برای یکپارچه‌سازی اراضی زراعی در کشور مالزی ایجاد شده‌اند.^(۲)

در این مجموعه به معرفی عوامل مؤثر در تقطیع اراضی زراعی و دسته‌بندی آنها براساس زمانی (پویایی) - مکانی (وسعت عمل) اقدام می‌شود سپس در جهت معطوف نمودن اذهان علاقه‌مندان و محققین به تأکید بر رفع و تعدیل این عوامل با در نظر گرفتن اولویت آنها: الف) عوامل پویا - وسیع ب) عوامل پویا - کم‌وسعت ج) عوامل ایستا - وسیع تلاش می‌گردد.

* - دانشمندانی چون مایکل تودارو^(۷)، مارک دوفومیه^(۱۲)، تئودور شولتز^(۱۹)، جی.ام. مولت^(۳۴)، جاسبرسینگ و اس.اس. دیلون^(۱۶) و سازمانهای FAO^(۳۵) و بانک جهانی^(۱۳) تاکنون دیدگاه‌های متنوعی ارائه نموده‌اند.

روش بررسی

در این بررسی تمامی عوامل اصلی و فرعی وابسته به این عوامل با استفاده از آمارهای موجود و مطالعات انجام شده از دید مکانی یا وسعت عمل و زمانی یا مداومت عمل یعنی ایستا و پویا بودن هر عامل مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. این مطالعه با بهره‌گیری از مطالعات انجام شده و تجارب آموزشی - پژوهشی نگارنده صورت گرفته و از مهمترین مشکلات انجام آن پراکندگی منابع، کمبود آمار و ارقام در مورد برخی از عوامل و عدم هماهنگی در ارائه آمار و ارقام در منابع موجود است. امید است این تحقیق از زاویه خاص خود مورد توجه محققین قرار گرفته و با انجام مطالعات سایر علاقه‌مندان نیز کاملتر گردد.

عمده‌ترین عوامل مؤثر در خرد و پراکنده شدن اراضی زراعی

۱- اجرای اصلاحات ارضی:

اجرای اصلاحات ارضی بعنوان پاسخی به تقاضای روزافزون به مواد غذایی و مواد خام صنایع مورد توجه دولتهای مختلف قرار گرفت و دارای هدفهای اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی و سیاسی بود و از آن بعنوان راه حلی برای حل مسایل مالکیت، تعدیل قدرت، ایجاد اشتغال در بخش کشاورزی و توسعه سرمایه‌گذاری و افزایش بازده یاد شده است.^(۱۱)

۱-۱- اصلاحات ارضی تابع دیدگاههای مختلف، متفاوت تفسیر شده است:

۱-۱-۱- هر تغییر کوچک یا بزرگ در امور کشاورزی را می‌توان به دلخواه اصلاحات ارضی نامید اما کاربرد آن عبارت‌اند از: الف) اصلاحات ارضی به معنای تغییر شیوه تولید و نظام اجتماعی (اصیل و متداولترین تعریف). ب) به معنای بهره‌برداری بهتر از منابع طبیعی و نیروی انسانی در کشاورزی و دامداری. ج) به معنای تجدید و تعدیل مالکیت زمین و درآمد ناشی از آن یا عدالت اجتماعی.^(۱)

۱-۱-۲- مفهوم اصلاحات ارضی بطور اعم عبارت‌اند از تقسیم زمینهای قابل کشت بین کشاورزان و کارگران روستایی به صورت اجاره درازمدت یا فروش قطعی.^(۱۱)

معنی آن در حقیقت دگرگون ساختن قوانین گذشته و جانشین نمودن یک سلسله قوانین جدید بجای آن می باشد. هدف از اجرای چنین طرحی هماهنگ ساختن این قوانین با بنیادهای اقتصادی کشور است که به منظور توسعه و پیشرفت به مرحله اجرا گذاشته می شود. (۱۱)

۱-۱-۳- اصلاحات ارضی واژه مرکبی است که متاسفانه در برخی از مجامع بخشی از مفهوم آن یعنی تقسیم زمین بین زارعین بعنوان معنای کلی جا افتاده است. به نظر لوکوز (Lecoze) اصلاحات ارضی مجموعه عملیاتی است که هدفش تغییر ساخت ارضی در یک کشور یا یک ناحیه از طریق اصلاح روابط اجتماعی به منظور تامین شرایط لازم جهت استفاده از تکنیکهای زراعی و افزایش تولیدات کشاورزی است. (۲۳)

پس می توان گفت اصلاحات ارضی اعمال یک سلسله قوانین و مقررات علمی وضع شده جهت استفاده بهینه از عوامل تولید و نهادهای کشاورزی، بکارگیری تکنیکهای جدید و مناسب زراعی، ایجاد تعادل اجتماعی و توزیع عادلانه زمین یا اصلاح شیوه مالکیت بر اراضی زراعی در جهت توسعه و شکوفایی اقتصاد کشور است.

۲-۱- اجرای اصلاحات ارضی و مسایل سیاسی - اجتماعی و اقتصادی:

همچنانکه دیدگاههای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی از جامعه‌ای به جامعه دیگر و از کشوری به کشور دیگر متفاوت است، اهداف کلی دولت‌ها از اجرای اصلاحات ارضی نیز می تواند متفاوت باشد یا عبارتی کشوری براساس ساختار طبیعی - اقتصادی - اجتماعی و سیاسیش روش خاصی را جهت اجرای اصلاحات ارضی دنبال می کند. (۴)

علی‌رغم اینکه اصلاحات ارضی با توجه به مفاهیم آن امری لازم است اما اجرای اصلاحات ارضی در ایران روی حد مطلوب یا وسعت بهینه اراضی تاکید نداشته و به پاره پاره شدن اراضی زراعی منجر شد. علاوه بر آن عمدتاً با دیدگاههای سیاسی و تحت فشارهای داخلی و خارجی و در بسیاری از مناطق با تعجیل اجرا شد و

موجب گردید تا در اجرای مراحل بعدی آن و تشکیل شرکتهای سهامی زراعی نیز توفیقی نداشته و در راستای توانمند نمودن اقتصاد کشور عمل ننمود. در این خصوص تفاسیر متعددی صورت گرفته است. (۱۵) و (۱۶)

۱-۳-۳- اجرای اصلاحات ارضی و توزیع اراضی زراعی:

واجبند شرایط از آنجا که در قانون اصلاحات ارضی علاوه بر زارعین متبیم و مشغول زراعت - وارثان زارعینی که حداکثر یکسال قبل از تقسیم در آن منطقه فوت شده باشند - برزگرانی که به امر زراعت مشغولند - کارگران کشاورزی متبیم ده و افراد داوطلب فعالیت کشاورزی را در برمی گرفت. (۱۵) و (۳۱)

بنابراین توزیع زمین بین افراد زیادی صورت گرفت و بر این اساس باید پذیرفت که اصلاحات ارضی یکی از وسیعترین عوامل در کم و وسعت شدن و پراکنده نمودن اراضی در روستاهای ایران قلمداد می شود و اکنون به بررسی آماری آن می پردازیم.

۱-۳-۱- حداکثر و حداقل زمین واگذار شده:

جدول شماره یک میزان حداکثر و حداقل زمین واگذار شده به زارعین در استانهای مختلف:

استان	کمترین زمین	بیشترین زمین	مأخذ	استان	کمترین زمین	بیشترین زمین	مأخذ
خراسان	۲/۵ هکتار	۱۶/۷ هکتار	۹	فارس	۸۰ مترمربع	۱۱۲/۲ هکتار	۱۰
مرکزی	۱۱۰ مترمربع	۱۷۰ هکتار	۱۰	همدان	۱۲۰ مترمربع	۵۴۰ هکتار	۱۰
اصفهان	۳۰ مترمربع	۳۲۳/۲ هکتار	۱۰	باختران	۴۰۰ مترمربع	۱۴۱ هکتار	۱۰
لرستان	۲۵۰ مترمربع	۷۵۰ هکتار	۱۰	مازندران	۵۰ مترمربع	۱۵۱ هکتار	۱۸

با توجه به جدول شماره ۱ حداکثر زمین واگذار شده ۷۵۰ هکتار در استان لرستان و حداقل زمین واگذار شده ۳۰ مترمربع در استان اصفهان بوده است. در خصوص حداقل زمین واگذار شده بایستی پذیرفت که در بسیاری از موارد مجریان امر به وسعت مناسب اراضی بی توجه بوده اند و در مورد حداکثر زمین واگذار شده با توجه

به موارد قانونی اصلاحات ارضی و نفوذ مالکین و مسایل بوروکراسی نیز جای بحث دارد در این مورد در بین نویسندگان و محققین مباحث متعددی صورت گرفته است.

۱-۳-۲- متوسط اراضی زارعی خانوار:

با توجه به جدول شماره ۲ حداقل زمین زراعی در تملک خانوار ۵/۹ هکتار در دهستان علیا در شهرستان باختران و حداکثر زمین زراعی به میزان ۲۹/۸ هکتار متعلق به روستای بجنورد بوده و متوسط اراضی زراعی خانوار در مناطق یاد شده ۱۲/۴۵ هکتار است.

جدول شماره ۲- متوسط اراضی زراعی خانوار روستایی به هکتار:

محل مطالعه	متوسط زمین	مأخذ	محل مطالعه	متوسط زمین	مأخذ
مطالعه ۱۲ شهر در استان خراسان	۹/۵۲	۹	مطالعه دهستان علیا - شهرستان نهاوند	۵/۹	۲۱
مطالعه دهستان چمچمال - شهرستان باختران	۹	۲۱	مطالعه دهستان خزل - شهرستان نهاوند	۱۱/۹	۲۱
مطالعه دهستان سفلی - شهرستان نهاوند	۱۱/۲	۲۱	مطالعه روستاهای نمونه در شهرستان بجنورد	۲۹/۸	۸
مطالعه دهستان سلگی - شهرستان نهاوند	۹/۹۱	۲۱	متوسط	۱۲/۴۵	

۱-۳-۳- کوچک و کم وسعت بودن اراضی زراعی:

چنانچه در جدول شماره ۳ آورده شده است محل بیشترین و کمترین درصد بهره برداریها بترتیب عبارتند از:

الف) بهره برداری ۵-ه هکتاری: بیشترین ۹۶/۳ درصد در استان مازندران و کمترین ۶۳ درصد در استان باختران.

ب) بهره برداریهای ۱۰-۵ هکتاری: بیشترین ۱۸/۱ درصد در استان مرکزی و کمترین ۲/۱۶ درصد در استان مازندران.

ج) بهره برداریهای ۱۵-۱۰ هکتاری: بیشترین ۷ درصد در استانهای آذربایجان شرقی و باختران و کمترین ۰/۲۶ درصد در استان مازندران.

د بهره‌برداریهای با وسعت بالای ۱۵ هکتار: بیشترین ۸ درصد در استان باختران و کمترین ۰/۲۲ درصد در استان مازندران وجود داشته‌اند.

جدول شماره ۳- درصد فراوانی وسعت بهره‌برداریها در ۷ استان به هکتار:

استان	۰ - ۵	۵ - ۱۰	۱۰ - ۱۵	+۱۵	مأخذ
مازندران	۹۷/۳	۲/۱۶	۰/۲۶	۰/۲۲	۱۸
فارس	۸۰/۵	۱۲/۵	۳/۴	۳/۴	۲۹
لرستان	۸۴	۹/۸	۱/۹	۴/۳	۲۷
آذربایجان شرقی	۶۷/۵	۱۷/۷	۷	۷/۹	۲۴
مرکزی	۶۸	۱۸/۱	۶/۶	۷/۲	۲۸
اصفهان	۸۶	۷/۳	۳/۲	۳/۳	۲۵
باختران	۶۳	۲۲	۷	۸	۱۳
متوسط	۸۷/۰۶	۱۲/۸	۴/۲	۴/۹	

متوسط درصد واحدهای بهره‌برداری در ۷ استان یاد شده نشان می‌دهد که واحدهای بهره‌برداری ۰-۵ هکتاری با ۸۷/۰۶ درصد بالاترین درصد بهره‌برداریها را به خود اختصاص می‌دهند.

۱-۳-۴- مسأله قطعه قطعه بودن اراضی زراعی:

دوازده مورد مطالعه در جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که متوسط تعداد قطعات اراضی زراعی خانوار ۱۳/۴ قطعه و متوسط مساحت هر قطعه ۲/۲ هکتار بوده‌است. همچنین مطابق آمارگیری کشاورزی در سال ۳۹ در قبل از اصلاحات ارضی متوسط مساحت و تعداد قطعات اراضی زراعی ۰/۹۹ هکتار و ۶/۱ قطعه بوده و در سال ۵۱ بعد از اجرای اصلاحات ارضی متوسط مساحت به ۰/۸۲ هکتار تقلیل و تعداد قطعات به ۱۸/۵ قطعه افزایش یافته‌است. (۳۳)

جدول شماره ۴- مساحت و تعداد قطعات اراضی زراعی خانوار به هکتار:

ماخذ	متوسط مساحت هر قطعه	تعداد قطعات	مناطق مورد مطالعه
۲۱	۰/۸۲	۱۳/۷	دهستان جمجمال - استان باختران
۲۱	۰/۴۲	۳۸	دهستان سفلی - شهرستان نهاوند
۲۱	۰/۶۱	۱۶	دهستان سلگی - شهرستان نهاوند
۲۱	۰/۷۱	۱۶/۷	دهستان خزل - شهرستان نهاوند
۲۱	۲/۰۸	۱۶/۷	دهستان علما - شهرستان نهاوند
۸	۷/۸	۱/۱	روستاهای نمونه - شهرستان بجنورد
۹	۱/۴	۷/۱	۱۲ شهر - استان خراسان
۲۳	۶/۵	۸/۰۷	طرح ۱۸۰۴
۶	۱/۷	۸/۳۱	۷ دهستان - شهرستان اقلید
۲۳	۰/۸۲	۱۸/۵	مجله رشد جغرافیا

۱-۳-۵- پراکندگی اراضی زراعی یا فاصله بین قطعات:

همانگونه که در جدول شماره ۵ آمده است در بین ۱۱ دهستان نزدیکترین قطعات ۲۲۵ متر و دورترین قطعات ۵/۴ کیلومتر از روستا فاصله داشته و بطور متوسط در مناطق یاد شده قطعات اراضی زراعی ۱۸۵۵ متر از روستا فاصله داشته‌اند.

جدول شماره ۵- میانگین فواصل قطعات اراضی زراعی کشاورزان در ۱۱ دهستان:

نام دهستان	نزدیکترین قطعه	دورترین قطعه	مأخذ
علیا - تهران نهاوند	۵۴۰م	۲/۳Km	۲۱
سفلی - شهرستان نهاوند	۳۷۸م	۲/۱۶Km	۲۱
سلگی - شهرستان نهاوند	۳۳۰م	۲/۱۳Km	۲۱
خزل - شهرستان نهاوند	۳۲۵م	۲/۳Km	۲۱
ختجشت - شهرستان اقلید	۲۲۵م	۱/۵Km	۶
شهرمیان - شهرستان اقلید	۵۰۰م	۴Km	۶
نام دهستان	نزدیکترین قطعه	دورترین قطعه	مأخذ
خسروشیرین - شهرستان اقلید	۴۲۵م	۵/۴Km	۶
آسپاس - شهرستان اقلید	۲۸۰م	۳/۵Km	۶
حسن آباد - شهرستان اقلید	۵۳۵م	۶Km	۶
دزکرد - شهرستان اقلید	۴۸۰م	۳/۲Km	۶
سده - شهرستان اقلید	۳۵۰م	۴/۳Km	۶

۲- خرید و فروش اراضی زراعی در روستا:

هر چند مسأله خرید و فروش اراضی زراعی در روستا از نظر اجتماعی و وسعت قابل تبلور بصورت محدود دیده می شود، اما در بعضی از مناطق روستاییان تحت تاثیر عوامل ذیل به این عمل مبادرت می کنند: ۱-۲- پرداختن به کار و فعالیت نوین یاد و جدید در روستا یا منطقه روستایی. ۲-۲- دست و پا کردن شغل مناسب نسبت به فعالیت کشاورزی در شهرها یا روستاهای دیگر. ۳-۲- الزامات اجتماعی ناشی از مسایل خانوادگی، ازدواج، نزدیکی به خویشاوندان و ... ۴-۲- مشکلات مالی. ۵-۲- احیاء اراضی جدید و خارج از نسق زراعی. ۶-۲- خرید یا واگذاری اراضی از طریق ارگانهای ذی ربط. ۷-۲- مسأله عدم تطابق فکری، توافق و تفاهم اجتماعی بین شرکا خصوصاً در مالکیت های مشاعی موجب می شود تا کشاورز کل زمین یا بخشی از آن را فروخته و یا معاوضه نماید. این مسأله می تواند عاملی مثبت تلقی گردیده و بعنوان یکی از روشهای

یکپارچه سازی اراضی مطرح شود بطوری که بخشی از قطعات مبادله شده ممکن است به اراضی خریدار اضافه و یا ادغام شود و از سوی دیگر نیز می تواند تعداد قطعات اراضی زراعی کشاورز را افزوده و یا با فروش بخشی از زمینهای کشاورزی از میزان اراضی تحت تملک فروشنده بکاهد. همچنین با تبدیل زمین زراعی به باغ و احداث منزل مسکونی باعث تغییر کاربری اراضی گردد.^(۵)

۳- آیش گذاری اقلیمی، منابع آب و تقویت زمین:

در برخی از مناطق روستایی اقلیم مناسب با بارشهای منظم و کافی موجبات ثبات، اطمینان و افزایش منابع آب را فراهم کرده و همچنین با کاهش میزان تبخیر و تفرق از تعداد دفعات آبیاری کاسته و مدار گردش آب را تسهیل می نماید. اما در مناطق گرم و خشک و نیمه خشک خصوصاً مناطق شرقی ایران میزان و نوع بارش بر مقدار آبدهی منابع آب بشدت اثر گذاشته و از آنجا که فعالیت کشاورزی در این مناطق به کمک آبیاری امکان پذیر است سطح زیر کشت را تقلیل می دهد.

علاوه بر کاهش میزان آبدهی منابع آب درصد بسیار زیادی از آب در دسترس نیز بعلت تبخیر زیاد، اتلاف آب در طول کانالهای آبیاری شامل نفوذ و هرز آب و شیوه های نادرست آبیاری از دست رفته و راندمان آبیاری را بطور چشمگیری کاهش می دهد.

همچنین رعایت سیستم تناوب زراعی و توجه به مسأله واماندگی خاک و لزوم تقویت زمین زراعی و الزامات فوق الذکر موجب می شود تا همانگونه که در جدول شماره ۶ آمده است نیمی از اراضی زراعی کوچک و پراکنده روستایی نیز به آیش گذاشته شود. بنابراین اراضی خانوار به دو بخش عمده زیر کشت و آیش تقسیم می گردد.

جدول شماره ۶- میزان اراضی زراعی خانوار در ۸ استان کشور به تفکیک اراضی زیر کشت و آیش بر حسب هکتار:

استان	کل اراضی	زیرکشت	آیش	مأخذ
مرکزی	۶/۷	۲/۸	۲/۹	۲۸
اسفهان	۲/۴	۱/۳	۱/۰۷	۲۵
باختران	۸/۰۶	۱/۳	۳/۷	۳۰
آذربایجان شرقی	۷/۴	۳/۸	۳/۵	۲۲
لرستان	۳/۷	۱/۸	۱/۸	۲۷

استان	کل اراضی	زیرکشت	آیش	مأخذ
فارس	۴/۱	۲/۴	۱/۷	۲۹
مازندران	۱۱۵	۱/۳	۰/۱۱۹	۱۸
همدان	۸/۸	۳/۸	۵/۳	۲۶
متوسط	۵/۳۳	۲/۶	۲/۶	-

۴- اثر نوع کشت: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

در بسیاری از روستاها بدنبال شرایط آب و هوایی و وضعیت توپوگرافیکی منطقه، اراضی زراعی کشاورزان به کشت آبی و کشت دیم تقسیم می شود. این مسأله از این نظر حائز اهمیت است که غالباً قسمت زیادی از اراضی تحت تملک خانوار مربوط به کشت دیم است و از جانب دیگر علی رغم وسعت مناسب اراضی دیم در مقایسه با اراضی آبی راندمان برداشت در این اراضی بسیار اندک است و عدم اطمینان نسبت به برداشت محصول خود فشار مضاعفی را بر بنیان اقتصادی و درآمد کشاورز وارد می آورد. آمار و ارقام جداول ۷ و ۸ و ۹ بخوبی گویای میزان سهم اراضی دیم و آبی در مجموع اراضی زراعی زارعین است.

جدول شماره ۷- حداقل و حداکثر زمین واگذار شده به زارعین در جریان اصلاحات ارضی بر حسب اراضی دیم و آبی:

استان	حداقل زمین به هکتار		حداکثر زمین به هکتار		مأخذ
	دیم	آبی	دیم	آبی	
مرکزی	۰/۰۱۱	۰/۰۱۱	۱۶۶/۴	۳/۳۳	۱۶۹/۷
اصفهان	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۳۲۰	۳/۲	۳۲۳/۲
کرمانشاه	۰/۰۲۰	۰/۰۲۰	۱۶۱/۷	۰/۰۰۰	۱۶۱/۷
آذربایجان شرقی	۰/۰۰۶	۰/۰۰۶	۱۵۳/۲	۶۷/۲۹	۲۲/۶
لرستان	۰/۲۵	۰/۲۵	۷۵۰	۰/۰۰۰	۷۵۰
فارس	۰/۰۰۸	۰/۰۰۸	۱۱۲/۶	۰/۰۰۰	۱۱۲/۴
مازندران	۰/۰۰۵	۰/۰۰۵	۵۰	۱۹/۵	۵۱
همدان	۰/۰۰۶	۰/۰۰۶	۱۹۵/۰۷	۲۸۰	۵۴۰
میانگین	۰/۰۱۳	۰/۰۱۱	۲۳۸/۶۰	۷۱/۶۶	۲۹۱/۰۸

چنانچه در جدول شماره ۷ آمده است حداقل زمین آبی در استان اصفهان ۳۰ متر و حداقل زمین دیم در استان همدان ۱۰۰ متر است. همچنین حداکثر زمین دیم ۷۵۰ هکتار در استان لرستان و حداکثر زمین آبی ۴۸۰ هکتار در استان همدان بوده است. بر اساس میانگین حاصل از جدول یاد شده متوسط حداقل زمین واگذار شده (زمین دیم ۱۰۰ متر و آبی ۱۳۰ متر) و متوسط حداکثر زمین واگذار شده (اراضی دیم ۲۳۸/۶ هکتار و آبی ۷۱/۶۶ هکتار) است.

اثر نوع کشت نیز در تعداد قطعات زراعی در جدول شماره ۸ آورده شده است بر این اساس از ۱۱/۴۸ قطعه زمین زارع ۵۸/۳ درصد به کشت آبی و ۴۰/۹ درصد به کشت دیم اختصاص داشته است.

جدول شماره ۸- میانگین درصد تعداد قطعات اراضی کشاورزی در ۱۲ دهستان به تفکیک آبی و دیم:

نام دهستان	تعداد قطعات	آبی	%	دیم	%	مأخذ
سغلی	۱۸/۲	۱۳	۷۲	۵	۲۸	۲۱
سنکی	۱۶	۱۲	۷۵	۴	۲۳	۲۱
خزل	۱۷	۸	۴۷	۹	۵۳	۲۱
علیا	۱۶	۷	۴۴	۹	۵۶	۲۱
خنجشت	۷/۲	۴	۵۷	۳	۴۳	۶
شهرمیان	۶	۴	۶۷	۲	۳۳	۶
خسروشیرین	۹	۶	۶۷	۳	۳۳	۶
آسپاس	۹	۷	۷۸	۲	۲۲	۶
حسن آباد	۷	۵	۷۱	۲	۲۹	۶
دزگرد	۱۵	۵	۳۳	۱۰	۶۷	۶
سده	۵/۵	۳/۲	۶۱	۲	۳۸	۶
متوسط	۱۱/۲۸	۶/۷	۵۸/۳	۴/۷	۴۰/۹	

۵- تنوع محصولات کشاورزی: جامع علوم انسانی

در بهره‌برداریهای خانوادگی با در نظر گرفتن مدار گردش آب، مایحتاج خانواده و افزایش ضریب اطمینان در هنگام سیل زدگی، آتشیسوزی، هجوم آفات نباتی و خشکسالی زارعین اراضی خرد و پراکنده خود را به کشت محصولات مختلف اختصاص می‌دهند. اثر انواع محصولات کشاورزی در ارقام جداول ۹، ۱۰ نشان داده شده است.

جدول ۹- متوسط سطح زیر کشت محصولات مختلف هر خانوار در قبل و بعد از اجرای اصلاحات ارضی در شهرستان سنندج به هکتار: (۳۳)

انواع محصول	قبل از اصلاحات ارضی		بعد از اصلاحات ارضی	
	آبی	دیم	آبی	دیم
گندم	۱/۳۷	۵/۵	۱/۴۱	۶
جو	۰/۰۵	۰/۸۲	۰/۰۴	۰/۸۹
نباتات علوفه‌ای	۰/۵۴	۰/۰۰۵	۰/۷۱	۰/۰۱۸
حیوانات	۰/۰۹	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۱۳
سیب‌زمینی	۰/۰۸	-	۰/۱۱	-
کدو	۰/۱۱	-	۰/۱۱	-
صیفی	۰/۰۲	-	۰/۰۰۷	-
برنج	۰/۰۱۸	-	۰/۰۰۷	-
سایر	۰/۰۳	-	۰/۰۶	-
جمع	۲/۳۳	۶/۲	۲/۵۶	۷/۰۴

با توجه به جدول ۹ در شهرستان سنندج قبل از اصلاحات ارضی کشاورزان دارای ۸/۷ هکتار زمین زیر کشت (۲/۳ هکتار آبی و ۶/۴ هکتار دیم) و بعد از اصلاحات ارضی دارای ۹/۶ هکتار زمین زیر کشت (۲/۵ هکتار و ۷/۰۴ هکتار دیم) بوده که به کشت بیش از ۹ محصول اختصاص داشته است.

جدول شماره ۱۰- متوسط سطح زیر کشت محصولات مختلف خانوار در قبل و بعد از اصلاحات ارضی در شهرستان همدان به هکتار: (۳۳)

انواع محصولات	قبل از اصلاحات ارضی		انواع		بعد از اصلاحات ارضی		قبل از اصلاحات ارضی	
	آبی	دیم	محصولات	انواع	آبی	دیم	آبی	دیم
گندم	۰/۷۴	۵/۱۹	۰/۷۵	۵۷	صیفی جات	۰/۰۲	-	۰/۰۱
جو	۰/۱۸	۱/۴	۰/۱۳۶	۱/۲	سایر محصولات	۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۰۳
سبب زمینی	۰/۰۷	۰/۰۰۱	-	-	-	-	-	-
علوفه	۰/۱۸	۰/۰۱۹	۰/۰۱۱	۰/۰۲	جمع	۱/۲	۶/۶	۱/۱
								۷/۱

چنانچه در جدول شماره ۱۰ آمده است در شهرستان همدان زارعین در قبل و بعد از اجرای اصلاحات ارضی به ترتیب ۷/۸ و ۸/۲ هکتار اراضی زیر کشت خود را به کاشت بیش از ۶ محصول سالیانه اختصاص می دهند.

۶- ویژگیهای طبیعی اراضی زراعی در هر کشتمان:

اراضی زراعی روستا اعم از کشت و آیش از نظر دوری و نزدیکی به روستا و منابع آب، کانال اصلی یا انشعابی، دوری و نزدیکی به جاده ارتباطی و بین مزارع، حاصلخیزی و مرغوب بودن زمین، شیب داشتن و هموار و ناهموار بودن زمین، سیل گیر بودن شرایط یکسانی ندارند بنابراین زمینهایی که دارای خصوصیات بهتری باشند نه تنها از سوی سایر عوامل مثل خرید و فروش و ارث در کانون توجه روستاییان قرار می گیرد بلکه در بیشتر موارد این امتیازات بارز امر یکپارچه سازی اراضی و معاوضه را با مشکل مواجه می سازد.

۷- رشد جمعیت:

از ویژگیهای جمعیت مناطق روستایی رشد فزاینده و بعد وسیع خانوار است که با وجود ازدواج زودرس جوانان نیز تشدید شده و بر متقاضیان فعالیت در بخش کشاورزی می افزاید. بطوری که در گذشته مالکین برای این افراد در صورت امکان سطح زیر کشت را افزایش داده و یا از سهم افراد شاغل بخشی را به افراد جدید واگذار

می‌کردند که در مورد اخیر کوچکتر شدن ابعاد اراضی زراعی را بدنبال داشت.

۸- مسائل اجتماعی و نحوه نگرش به میزان تملک اراضی زراعی:

در بسیاری از روستاهای کشور روستاییان داشتن زمین در تمامی قسمتهای روستا را موجب اعتبار خانوادگی دانسته و هرگاه این مسأله با مشکلات اجتماعی روستا و گروه و فرقه‌گرایی همراه گردد موجب کند شدن روند یکپارچه‌سازی اراضی می‌گردد.^(۵)

۹- مسأله ارث:

مسأله ارث بخاطر اهمیت و تاثیر قابل توجه آن شایسته بررسی ویژه است. پدیده ارث هرچند در قوانین اصلاحات ارضی، شرکتهای سهامی زراعی و تعاونیهای تولیدی مشاع مورد عنایت قرار گرفته و زمین زراعی پس از فوت و از کارافتادگی زارع به پسر بزرگتر زارع واگذار،^(۵) خرید و فروش شده و یا در اختیار دولت قرار می‌گیرد اما در بهره‌برداریهای پر شمار سنتی - خانوادگی ارث مهمترین عامل تقسیم و تقطیع اراضی زراعی بین وارثین بعد از فوت زارع است. ارث دارای جنبه‌های اجتماعی - مذهبی است: بطوریکه روستاییان به داشتن اراضی بیشتر از دید منزلت و اعتبار اجتماعی می‌نگرند و از جهتی دیگر دارای ابعاد شرعی است. در صورتی که بنحوی مهار نشود از این به بعد نیز دائماً موجب کوچک و پراکنده شدن اراضی زراعی می‌گردد.

مقایسه ابعاد زمانی - مکانی عوامل مؤثر در تقطیع اراضی زراعی

ابعاد زمانی و مکانی عوامل یادشده در جدول شماره ۱۱ نشان داده شده است بر این اساس وضعیت هر کدام از عوامل عبارت‌اند از:

۱- اصلاحات ارضی:

بواسطه توزیع بی‌سابقه اراضی بین افراد واجدالشرايط از نظر مکانی دارای

وسعت بسیار زیادی است و چون در یک مقطع زمانی به مرحله اجرا در آمده است دارای پویایی نبوده و از نظر زمانی جزء عوامل ایستا محسوب می‌گردد. (نگاه کنید به منابع ۱۰، ۹، ۱۱، ۲۹، ۲۷، ۲۴، ۲۸، ۲۵، ۳۰، ۱۸، ۳۳، ۲۳ و ۱۶)

۲- خرید و فروش اراضی زراعی:

این عامل در مناطق روستایی نسبت به سایر عوامل کمتر دیده می‌شود، لذا بصورت وسیع عمل نکرده و از نظر زمانی نیز می‌تواند در هر مقطع زمانی انجام شود بنابراین عاملی کم‌وسعت ولی پویاست. (نگاه کنید به منابع ۵ و ۶ و ۳۳ و ۱۶)

۳- آیش‌گذاری:

۱-۳- آیش‌گذاری تحت تاثیر شرایط اقلیمی و کاهش دبی منابع آب نیز با توجه به شرایط جغرافیایی کشور در مناطق روستایی اعمال شده و در هر سال یا دوره زمانی بوقوع پیوسته و عاملی وسیع و پویاست.

۲-۳- آیش‌گذاری جهت تقویت اراضی زراعی بطور وسیع در روستاهای کشور وجود داشته و از نظر زمانی در حال حاضر عاملی پویاست و در صورت بکارگیری شیوه‌های علمی و تناوب زراعی صحیح می‌تواند بصورت عاملی ایستا درآید. (نگاه کنید به منابع ۲۹، ۲۷، ۲۴، ۲۸، ۲۵، ۳۰، ۱۸، ۲۶ و ۱۹)

۴- نوع کشت:

در بسیاری از روستاها اراضی زیر کشت سالیانه هر خانوار به دو بخش اراضی زیر کشت دیم و زیر کشت آبی تقسیم می‌شود، این عامل از نظر مکانی وسیع و از نظر زمانی پویاست. (نگاه کنید به منابع ۲۹، ۲۷، ۲۴، ۲۸، ۲۵، ۳۰، ۱۸، ۲۶ و ۱۹)

۵- تنوع محصولات:

با توجه به رعایت دورگردش آب، امنیت اقتصادی و تامین مایحتاج خانواده در

تمامی روستاهای ایران اراضی زراعی زیر کشت سالیانه اعم از دیم و آبی به کشت محصولات مختلف اختصاص می‌یابد. این عامل بصورت وسیع عمل کرده و از نظر زمانی جزء عوامل پویا است. (۳۳)

۶- جمعیت:

این عامل با توجه به رشد طبیعی جمعیت، مهاجرت، بعد وسیع خانوار، ازدواج زودرس در تمامی مناطق کشور بصورت وسیع عمل نموده و از نظر زمانی نیز همچنان پویاست. (۱۶)

۷- ارث:

عوامل جمعیتی، اجتماعی و مذهبی این عامل را به یکی از وسیعترین و از نظر زمانی پویاترین عوامل تقطیع اراضی زراعی تبدیل نموده است. (نگاه کنید به منابع ۵ و ۳۳ و ۱۶)

۸- مسایل اجتماعی:

به جهت نگرش اجتماعی روستاییان به مسأله میزان تملک منابع آب و خاک و موقعیت اجتماعی - اقتصادی، این عامل وسیع و جزء عوامل پویا محسوب می‌شود اما تابع شرایط فرهنگی در بعضی از روستاها می‌تواند بصورت عاملی کمتر پویا تغییر شکل پیدا کند. (۶۵)

جدول شماره ۱۱- ابعاد زمانی - مکانی عوامل مؤثر در تقطیع اراضی زراعی در ایران

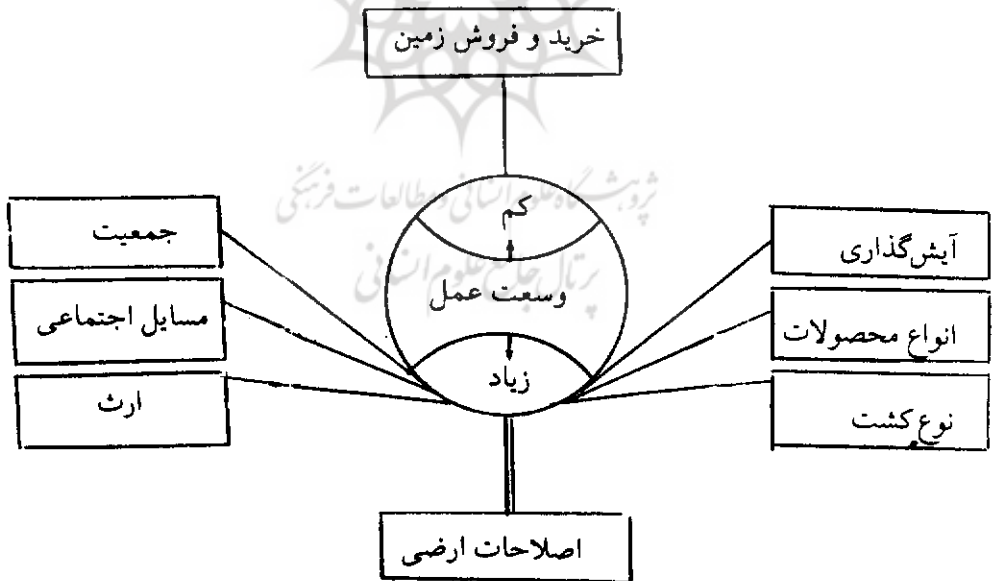
ابعاد مکانی	عوامل	اصلاحات ارضی	خرید و فروش	آبش‌گذاری		نوع کشت	انواع محصول	جمعیت	ارث	سایل اجتماعی
				الزامات انطباقی	خوبت خاک					
مکانی	وسیع	x	-	x	x	x	x	x	x	x
زمانی	پستایی	x	-	-	-	-	-x	-	-	-
پایداری	پویا	-	x	x	x	x	x	x	x	x

نتیجه گیری و طبقه بندی ابعاد زمانی و مکانی عوامل موثر در تقطیع اراضی زراعی:

۱- ابعاد مکانی یا وسعت عمل:

با در نظر گرفتن جدول شماره ۱۱ و همان گونه که در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است اصلاحات ارضی وسیعترین عامل و خرید و فروش اراضی زراعی (بعلت اینکه نسبت به سایر عوامل در مناطق روستایی کمتر دیده می شود) جزء کم وسعت ترین عوامل محسوب می شوند. سایر عوامل نیز دارای وسعت عمل می باشند. (مراجعه شود به جدول ۱-۱۰)

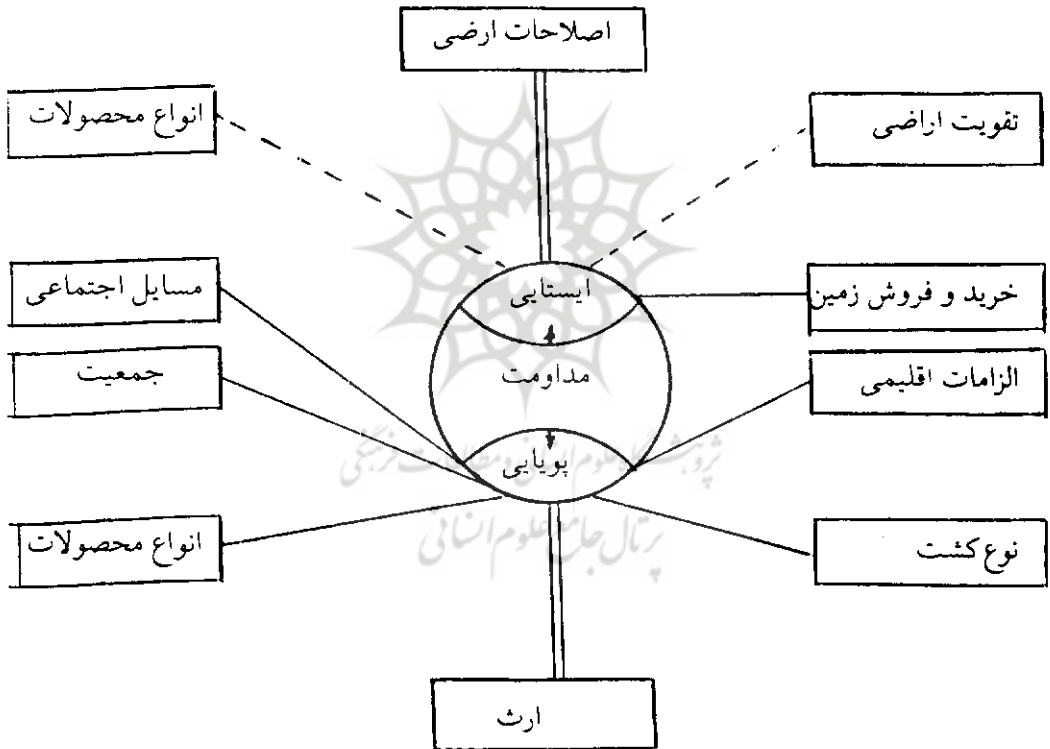
نمودار شماره ۱- عمده ترین عوامل موثر در تقطیع اراضی زراعی از نظر مکانی یا وسعت عمل

۲- ابعاد زمانی یا مداومت عمل:

با توجه به نمودار شماره ۲ عوامل ارث، مسایل اجتماعی، خرید و فروش زمین - آیش‌گذاری، انواع کشت، انواع محصول و جمعیت جزء عوامل پویا بوده و اصلاحات ارضی از نظر زمانی جزء عوامل ایستا محسوب می‌گردند. در این میان ارث پویاترین عامل و اصلاحات ارضی ایستاترین عامل بشمار می‌آیند. (مراجعه شود به جداول ۱-۱۱)

نمودار شماره ۲ عوامل مؤثر در تقطیع اراضی از نظر زمانی یا مداومت عمل:

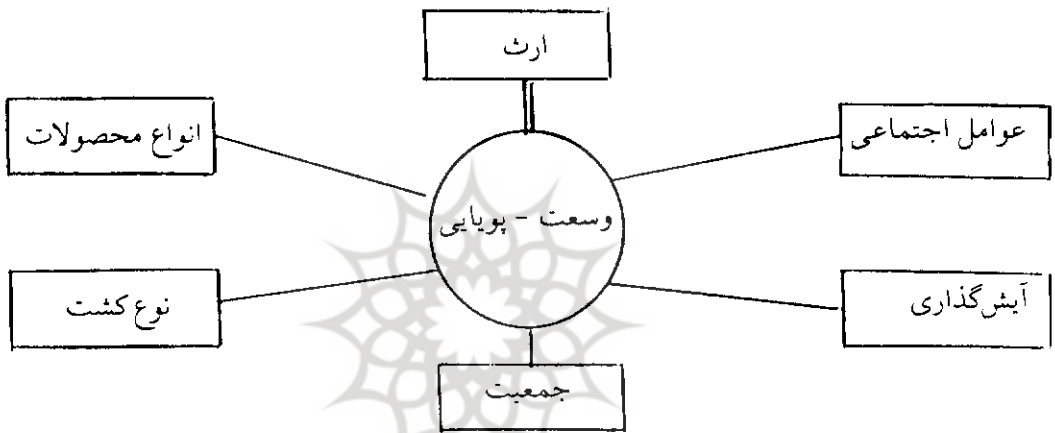

۳- عوامل دارای وسعت و پویا:

چنانچه در نمودار شماره ۳ نشان داده شده است عوامل ارث، آیش‌گذاری ناشی از الزامات اقلیمی، تنوع و نوع کشت، رشد جمعیت و عوامل اجتماعی در تقطیع

اراضی بصورت وسیع و پویا عمل می‌کنند. در این میان ارث مهمترین عامل محسوب می‌شود. (مراجعه شود به جداول ۱-۱۱)

نمودار شماره ۳- مهمترین عوامل مؤثر بر تقطیع اراضی زراعی بر حسب وسعت پویایی

ارائه پیشنهادها در تعدیل و رفع عوامل مؤثر در تقطیع اراضی زراعی:

با توجه به طبقه‌بندی انجام شده در نمودارهای شماره ۱ و ۲ و ۳ برای رفع و تعدیل هر یک از عوامل یاد شده پیشنهادات ذیل ارائه می‌شود.

۱- اصلاحات ارضی:

در گذشته اصلاحات ارضی بدون در نظر گرفتن ابعاد ترویجی و علمی آن صورت پذیرفته‌است. در این راستا و خصوصاً در مسایل ذیل می‌بایست تنش ترویج مورد توجه قرار گیرد:

۱-۱- مطالعه و شناخت کامل از قوانین اصلاحات ارضی.

۱-۲- مطالعه و آگاهی از میزان تطبیق قوانین با ساخت زراعی و مناطق روستایی کشور.
 ۱-۳- آگاهی کامل از ویژگیهای اجتماعی - اقتصادی مردم روستایی در مناطق مورد اجرا.

۱-۴- توجه به جایگاه ترویج در مرحله فانون‌گذاری و تعیین ملاکهای اجرایی.

۱-۵- تعیین حداقل وسعت زمین با توجه به ویژگیهای جغرافیایی و پتانسیلهای موجود در روستا یا منطقه.

۱-۶- تفهیم معنای اصلی اصلاحات ارضی در کلیه سطوح بطوریکه اجرای آن موجب عدالت اجتماعی، استفاده صحیح از روشهای جدید زراعی، بکارگیری ادوات کشاورزی، استفاده بهینه از عوامل تولید و نهادهای زراعی، تقویت بنیان کشاورزی و اقتصاد کشور موجب گردد.

۱-۷- پیشنهاد ایجاد شرکتهای سهامی زراعی و تسهیم زارعین می‌بایست قبل از واگذاری صورت گرفته تا با عدم استقبال مواجه نشود.

۱-۸- امر یکپارچه‌سازی در حال حاضر نیز بایستی با پشتوانه قانونی و علمی همراه گردد و ایجاد آن مستلزم توجه لازم در سطوح قانونگذاری است.

بهرترتیب نظام ترویجی کشور بایستی در حداقل زمان ممکن تکلیف اراضی خرد و پراکنده کشاورزان را با دیدی کاملاً حساب‌شده و با در نظر گرفتن ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی جوامع روستایی تعیین نماید و در این خصوص می‌باید به طرح سؤالات اساسی و پاسخهای قابل انطباق با شرایط واقعی بپردازیم.

۲- خرید و فروش اراضی:

۲-۱- چنانچه قبلاً نیز اشاره شده مسأله خرید و فروش زمین از آن زاویه که فرد با فروش اراضی خود با مهاجرت بر مشکلات شهرها می‌افزاید، از میزان اراضی و تولید خود می‌کاهد و یا در صورتی که قطعه زمین خریداری شده با اراضی خریدار قابل ادغام نباشد موجب افزایش تعداد قطعات و کم بازده اراضی می‌شود اما از زاویه دیگر خرید و فروش و معاوضه یکی از روشهای یکپارچه‌سازی است که در بسیاری از روستاها

حتی بصورت خود جوش مورد توجه قرار گرفته است.^(۱۶) در این صورت با توسعه و بهینه سازی روند معاوضه و ادغام می توان از این عامل در امر یکپارچه سازی سود برد. ۲-۲- در بسیاری از روستاها عمل خرید و فروش در جهت یکپارچه سازی نیست بنابراین با تدوین قوانین خرید و فروش اراضی زراعی می توان این عامل را مورد نظارت قرار داد بصورتی که خرید و فروش زمین بایستی توسط همسایگان با مرز مشترک صورت گیرد و زیر نظر مراکز خدمات روستایی و کشاورزی و کارشناسان انجام شود تا در صورت دامن زدن به تقطیع اراضی از چنین عملی جلوگیری شود و همچنین در مواردی که مسایل و درگیریهای اجتماعی وجود داشته و یا در صورت عدم متقاضی خرید این مراکز بتوانند عمل خرید را انجام و پس از رفع اختلافات اراضی جهت ادغام به همسایگان به فروش برسانند.^(۱۷) فعالیت چنین مراکزی تا اجرای اصولی امر یکپارچه سازی در روستاها و حتی پس از آن نیز می تواند مثر ثمر باشد.

۳- آیش گذاری:

۳-۱- زمین تابع شرایط اقلیمی را با اعمال روشهای همچون هدایت رواناب، انجام پیتینگ و نفوذ آب به سفره های آب زیر زمینی، اجرای طرحهای پوشش انهار، ایزولاسیون کانالهای آبیاری و شیوه های مناسب مسدود کردن انشعابات همراه با بکارگیری روش صحیح آبیاری می تواند تعدیل شود. ۳-۲- در آیش گذاری جهت تقویت خاک نیز در صورت اعمال تناوب زراعی صحیح، جلوگیری از آبشویی، استعمال مناسب تقویت کننده ها، بکارگیری اصولی ادوات کشاورزی، استفاده از روشهای جدید تقویت خاک در راستای توسعه پایدار کشاورزی و پرهیز از تخریبهای زیست محیطی می توان موفقیتهایی کسب نمود.

۴- نوع کشت:

بخش عظیمی از اراضی روستاییان در بسیاری از مناطق به کشت دیم اختصاص دارد. تقویت این اراضی و انجام عملیات بموقع کاشت، برداشت و استفاده از روشهای

مناسب آماده‌سازی، میزان تولید در واحد سطح و درآمد خانوار را افزایش خواهد داد.

۵- تنوع کشت سالیانه:

کاشت محصولات مختلف تحت تاثیر مدار گردش آب، تامین مایحتاج خانواده و امنیت برداشت محصول انجام می‌شود.^(۲۲) در صورت توجه به بیمه محصولات کشاورزی، استفاده بموقع از آفت‌کشها، بازاریابی محصولات، قیمت‌گذاری، تضمین فروش محصولات کشاورزی و اجرای یکپارچه‌سازی این مسأله قابل حل است.

۶- افزایش جمعیت:

افزایش سطح آگاهی مردم، آموزش مادران، تنظیم خانواده، افزودن سن ازدواج، ایجاد اشتغال جدید در روستا (اعم از فعالیتهای وابسته به بخش کشاورزی و دامپروری، صنایع دستی و روستایی) بنوبه خود هجوم و افزایش بیش از حد تقاضای کار بر روی اراضی محدود کشاورزی را می‌کاهد.

۷- ارث:

این مسأله با توجه به رشد جمعیت و ابعاد مذهبی آن از وسیعترین و پویاترین عامل تقطیع اراضی محسوب می‌شود. در مهار این عامل بایستی به موارد ذیل توجه نمود:

۷-۱- بایستی با بهره‌گیری از روشها و طرق گوناگون ضمن روشن نمودن ابعاد مسأله و جلب مساعدت فقها و مراجع حقوقی روشهای تعدیل را مورد ارزیابی قرار داده و در حل این مشکل کوشش نمود.

۷-۲- کنترل موالید، تنظیم خانواده، کاهش بعد خانوار و کاهش تعداد و ارث را به دنبال خواهد داشت.

۷-۳- در بعضی از مناطق روستایی اقدامات خود جوشی توسط روستاییان جهت مهار این عامل صورت گرفته است به عنوان مثال در هنگام حیات رئیس خانوار به پسر بزرگتر

و یا به پسرها واگذار می‌شود تقویت این روند زمینه مناسبی را برای تبدیل اراضی به مابازاء ربالی آن و تقسیم پول بین وراث و یا توسعه بهره‌برداری مشاع از زمین ارثی فراهم می‌نماید.^(۵)

۸- مسایل اجتماعی:

در تغییر نگرش روستاییان و کاهش وابستگی آنان به میزان تملک آب و خاک، ایجاد آگاهی در زمینه‌های ذیل می‌تواند مؤثر باشد:

۸-۱- نشان دادن تاثیر روستاییان در استقلال و خود اتکایی اقتصادی کشور، مسأله تولید مواد غذایی و مواد خام صنایع.

۸-۲- ایجاد حس همکاری گروهی، توسعه مشارکتی و توسعه درونزای روستایی.^(۳)

۸-۳- آگاهی روستاییان از ابعاد تولید، میزان بهره‌وری، بیکاری پنهان، تولید بیشتر و بهتر، امکان پرداختن به مشاغل جنبی و جدید در روستا و تحصیل درآمد بیشتر برای خانوار.

۸-۴- توجه به یکپارچه‌سازی و اولویت دادن به تحصیل کودکان و کسب مهارت بجای استفاده از آنها در فعالیت کشاورزی.

۸-۵- یکپارچه‌سازی اراضی و پرداختن زنان به فراگیری سواد و تربیت کودکان، تغذیه مناسب فرزندان، جدیت در صنایع دستی و خانگی برای افزایش درآمد و جبران کسری درآمد خانوار روستایی.

یکپارچه‌سازی اراضی زراعی:

یکپارچه کردن اراضی صحیح‌ترین روش مبارزه با مبعضل چندپارگی اراضی است، منظور از یکپارچه‌سازی تلفیق و توزیع مجدد زمین در یک ملک یا بخشی از یک ملک به گونه‌ای است که تعداد قطعات واقع در آن کاهش یابد.^(۱۶)

بنابراین کارشناسان در امر یکپارچه‌سازی اراضی می‌بایست به این موارد توجه

داشته باشند:

۱- بررسی و شناخت همه جانبه و کامل ویژگیهای مناطق روستایی یا منطقه مورد نظر بطوریکه از میزان اراضی زراعی و زیر کشت، تقسیم بندی اراضی روستا در کشتانها و بلوکها، میزان آیش و عوامل مؤثر بر آن، اراضی هر کشاورز، نظامهای بهره برداری از منابع آب و خاک و سیر تحول آن و ... اطلاع و شناخت کافی حاصل شود.

۲- به ارزیابی، شناخت و انتخاب نیروهای مختلف (اعم از پیشرو، موافق (زود تصمیم، دور تصمیم)، مخالف یا بی نظر) پرداخته در مورد نیروهای پیشرو بایستی به تقویت آنها و بهینه سازی روش و حتی طرز تلقی آنها توجه شود. نیروهای موافق را بصورت گروهی هماهنگ تبدیل نمود. به افراد دیرتصمیم مجال انتخاب داده و در این فرصت با روشهای مختلف اطلاعات لازم در آنها قرار گیرد. نسبت به متقاعد کردن نیروهای مخالف تلاش نموده و نیروهای بی طرف و بدون علاقه را در صورت امکان به نیروهای هماهنگ با جریان یکپارچه سازی تبدیل و حتی المقدور از گرایش آنها بسوی نیروهای مخالف به طرق مناسب ممانعت بعمل آورد.

۳- مسؤولین و مردم باید به اهمیت و ضرورت مسایل ترویجی و کار مروجین باور داشته باشند. این نیروها با توجه به شرایط اجتماعی و فرهنگی روستاها می توانند از بهترین محورهای ارتباطی بین جوامع روستایی، مسؤولین یافته های جدید کشاورزی و اجرای طرحهای یکپارچه سازی اراضی باشند. بنابراین از سپردن کارهای جنبی و دست و پاگیر به این افراد جداً خودداری گردد.

۴- ترویج کشاورزی در راستای اجرای برنامه های یکپارچه سازی نیازمند سازماندهی منسجمی است. این مهم با ارائه و بهینه سازی اداری توسط مسؤولین آغاز و با سازماندهی مردم در سطح بهره برداران تکمیل و کارآمد می گردد. در چنین حالتی مروجین و کارشناسان ترویج می توانند خود را در مرحله کنش متقابل قرار داده و ضمن انتقال یافته های علمی به کشاورزان از آنها نیز تجارب عملی مفیدی بیاموزند.

۵- تربیت و به خدمت گرفتن نیروهای انسانی مناسب: اجرای هر طرحی وابستگی عمیقی به سطح دانش، تجربه، خلاقیت و نوآوری مروجین و زارعین دارد.

در خصوص یکپارچه‌سازی اراضی نیز انجام آموزشهای لازم و بازآموزی در کلیه سطوح موجب تقویت روند بازنگری گردیده و امکان استفاده از اطلاعات برگشتی را میسر می‌سازد.

۶- امکانات لازم: تعداد نیرو، اکیپها و تپهای مورد نیاز، وسایل نقلیه، امکانات و خدمات رفاهی، لوازم و ابزار اندازه‌گیری و نقشه‌کشی، تهیه بموقع عکسهای هوایی روند یکپارچه‌سازی را تسریع و به عاملان آن روحیه می‌بخشد.

۷- ایجاد دفاتر یا بخش مستقلی بنام واحد یا طرح یکپارچه‌سازی و یا هر نام دیگری در ادارات کشاورزی شهرستان موجب می‌شود تا ضمن اجرا و مطالعه منطقه‌ای، گروهی نیز به ارزیابی روشهای یکپارچه‌سازی و مطالعه نکات مثبت و منفی تجارب در مناطق دیگر پرداخته و همچنین با سایر متدهای اجرا شده در کشورهای دیگر نیز آشنا می‌گردند. در چنین حالتی می‌توان با توجه به ویژگیهای منطقه روشهای مورد نظر را با بهینه‌سازی نموده و به ارائه الگوی مناسب اقدام کرد.

۸- ایجاد مزارع نمونه: با توجه به روند تجربه‌گرایی روستاییان و کشاورزان یکی از بهترین روشها نشان دادن ابعاد مثبت یکپارچه‌سازی اراضی و نتایج آن در مزارع نمونه و خصوصاً مزارع کشاورزان داوطلب یکپارچه‌سازی است.

۹- آغاز طرح یکپارچه‌سازی از روستاهای کوچک به چند دلیل مفید است: شناخت کامل از تمامی جوانب این روستاها عملی است - به نیروی کمتری نیاز است - نقشه‌برداری زودتر انجام می‌شود - توافق بین روستاییان از نظر اجتماعی راحت‌تر است - معمولاً اراضی زراعی از تنوع کمتری برخوردارند - هزینه آن بر مراتب کمتر است - اجرای یکپارچه‌سازی در روستا الگوی مناسبی جهت ارائه به کشاورزان سایر روستاهاست.

۱۰- ارزشیابی، سرعت و دقت عمل: در مراحل انتخاب روستا، روش اجرایی و شناسایی نیروها، مراحل اجرایی و پیامدهای طرح بایستی ارزشیابی صورت گیرد. در این ارزشیابی سرعت و دقت عمل از عوامل تعیین‌کننده است. مروجین باید پیامدهای احتمالی طرح را ارزیابی کرده و بموقع از عمومیت یافتن نتایج منفی جلوگیری

کنند. نظم و وقت شناسی مروجین موجب دلگرمی زارعین و بی نظمی به دلزدگی و عدم استقبال آنها منجر خواهد شد.

۱۱- استفاده از روشهای متنوع در معرفی روشها، نکات مثبت یکپارچه سازی از جمله برپایی سمینارها، تهیه فیلم، عکس، پوستر، انتشار مجله و کتب ویژه بصورتی که این مسأله را به نقاط مورد توجه کشاورزان پیوند دهد و مورد استفاده عموم روستاییان واقع شود. همچنین به ایجاد انگیزه یکپارچه سازی در روستاییان کمک کرده و نوعی پیشگامی را بدنبال خواهد داشت در چنین حالتی مروجین بایستی به هدایت انگیزه‌ها در راستای اهداف ترویجی خود بپردازند.

۱۲- دست‌اندرکاران طرح یکپارچه سازی بایستی امین و صبور باشند. کوچکترین بحث در خصوص ویژگیها و برتری اراضی به تمرکز تقاضا، عدم موافقت و افزایش کاذب قیمت زمین منجر خواهد شد و چه بسا این مسأله اجرای طرح را به تعویق اندخته و یا عملی نسازد. در صورتیکه حساسیت روی قطعه‌ای از اراضی ایجاد شود ضمن دامن نزدن به آن با ایجاد امتیازات لازم در سایر مناطق (چون کانال کشی، جاده کشی و ...) نسبت به همتراز کردن اراضی اقدام نمود.

۱۳- پذیرش انجام یکپارچه سازی با طی مراحل کسب آگاهی، ایجاد علاقه، ارزشیابی صحیح و آزمایشهای لازم در محیط اجرا تحقق می‌یابد.^(۱۴)

۱۴- تسریع طرح یکپارچه سازی مستلزم کار در جنبه‌های ترویج روستایی اعم از جوانان، زنان، صنایع دستی و ... است.

۱۵- اعطای امتیازاتی چون تسهیلات بانکی، تجهیزات کشاورزی، کمکهای عمران، تسریع در صدور موافقت اصولی برای فعالیتهای کشاورزی یا وابسته به کشاورزی و صنایع دیگر به داوطلبین یکپارچه سازی.

۱۶- ایجاد تعاونیهایی که بصورت یکپارچه به کاشت مزارع بپردازند.

۱۷- ایجاد تعاونیهایی که بصورت یکپارچه کردن عوامل تولید به امر کشاورزی

بپردازند.

۱۸- فرایند برنامه‌ریزی در شناخت، اجرا و مداومت طرح یکپارچه سازی از

ضروریات اولیه است. این برنامه‌ها بایستی عملی، انعطاف‌پذیر و دربرگیرنده ابعاد علمی، فنی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در مناطق مورد نظر باشد.

۱۹- مسؤلان و مجریان طرح یکپارچه‌سازی ضمن در نظر گرفتن اهداف و رسالت خویش از یکسو می‌بایست با سیاستهای کلی کشور و بخش کشاورزی و از سوی دیگر با ایجاد هماهنگی و ارتباط متقابل از محققین سایر علوم نظیر جامعه‌شناسی، جغرافیای روستایی و کشاورزی، جمعیت‌شناسی روستایی، مدیریت منابع روستایی، برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، علوم کشاورزی و اقتصاد روستایی نیز استفاده نمایند.

فهرست منابع

- ۱- آگاه، ۱۳۶۲، مجموعه مقالات درباره‌ی خاورمیانه، انتشارات آگاه، تهران.
- ۲- او برای ا.س، ۱۳۷۰، مهاجرت شهرنشینی و توسعه، ترجمه فرهنگ ارشاد، مؤسسه کار و تأمین اجتماعی، اول، تهران.
- ۳- اوکلی، پی‌ترو، دیوید مارسون، ۱۳۷۰، رهیافتهای گوناگون در توسعه روستایی، شماره ۴، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی، وزارت جهاد سازندگی، اول، تهران.
- ۴- ایچر، کارک و جان، ام استاتز، ۱۳۷۰، توسعه کشاورزی در جهان سوم، ترجمه کریم درویشی و دیگران، مرکز تحقیقات روستایی و اقتصاد کشاورزی، وزارت کشاورزی، اول، تهران.
- ۵- تقوایی، مسعود، ۱۳۶۹، اهمیت، اهداف و نقش اصلاحات ارضی در خرد و پراکندگی اراضی زراعی در ایران، مقاله پژوهشی.
- ۶- تقوایی، مسعود، ۱۳۷۰، سیر تحول نظامهای بهره‌برداری در سرحد چهار دانگه، مقاله پژوهشی.
- ۷- تودارو، مایکل، ۱۳۶۴، توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجادی، وزارت برنامه و بودجه، ج ۱، اول، تهران.

- ۸- حیدری، غلامرضا و دیگران، ۱۳۶۶، بررسی پراکندگی زمین زراعی در مرکز بجنورد، مرکز تحقیقات روستایی و اقتصاد کشاورزی، وزارت کشاورزی، تهران.
- ۹- خسروی، خسرو، ۱۳۵۲، جامعه‌شناسی روستایی ایران، دانشگاه تهران.
- ۱۰- خسروی، خسرو، ۱۳۶۸، بررسی آمار وضعیت اراضی در ایران در شش استان، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
- ۱۱- دورنر، پیتر، ۲۵۳۷، نقش اصلاحات اراضی در توسعه کشاورزی، ترجمه رضا اسراری، دانشگاه ملی ایران، تهران.
- ۱۲- دوفومیه، مارک، ۱۳۷۳، سیاستهای کشاورزی، ترجمه گیلدا ایروانلو، مرکز مطالعات برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، وزارت کشاورزی، اول، تهران.
- ۱۳- دیوید، ا.ا.ی - دی.پی. چودری، ۱۳۷۰، روستا و توسعه (شماره ۳)، صص ۴۳-۸۵.
- ۱۴- سوان سون، برتون، مرجع ترویج کشاورزی، ترجمه اسماعیل شهبازی و حجاران، سازمان ترویج کشاورزی، وزارت کشاورزی، تهران، ۷۰.
- ۱۵- سوداگر، محمد، ۱۳۵۸، بررسی اصلاحات ارضی، ۵۰-۱۳۴، مؤسسه تحقیقات اجتماعی یازند، چاپ رامین.
- ۱۶- سینگ، جاسبر - اس.اس. دیلون، ۱۳۷۴، جغرافیای کشاورزی، ترجمه سیاوش دهقانیان و دیگران، دانشگاه مشهد، اول.
- ۱۷- شرفی، سیدعلی، ۱۳۶۸، مجله زیتون (شماره ۹۱) وزارت کشاورزی، صص ۱۱-۱۰.
- ۱۸- شریعت پناهی، هاید و دیگران، ۱۳۶۳، بررسی میزان زمین که در نتیجه اجرای قوانین اصلاحات ارضی نصیب زارعین و مالکین گردیده‌است در استان مازندران، وزارت کشاورزی، تهران.
- ۱۹- شولتز، ثودور، ۱۳۶۷، گذار از کشاورزی سنتی، ترجمه سید محمد نوری نائینی، نشر نی، اول، تهران.
- ۲۰- شهبازی، اسماعیل، ۱۳۶۸، مجله زیتون (شماره ۹۱)، وزارت کشاورزی، صص

۸-۹ و ۴۲-۴۴.

۲۱- شهبازی، اسماعیل، ۱۳۶۸، مجله زیتون (شماره ۹۲)، وزارت کشاورزی، صص ۶-۹ و ۲۴۹-۵۰.

۲۲- طالب، مهدی، ۱۳۶۶، مجله رشد زیتون (شماره ۱۱)، صص ۷-۱۱.

۲۳- طالب، مهدی، ۱۳۶۷، مجله رشد آموزشی جغرافیا (شماره ۱۳)، صص ۱۷-۱۳.

۲۴- طه، مهدیه و همکاران، ۱۳۶۵، بررسی میزان زمینی که در نتیجه اجرای قوانین اصلاحات ارضی نصیب زارعین و مالکین گردیده است، استان آذربایجان، وزارت کشاورزی، تهران.

۲۵- فرخیان، محمد و دیگران، ۱۳۵۵، بررسی میزان زمینی که در نتیجه اجرای قوانین اصلاحات ارضی نصیب زارعین و مالکین گردید، استان اصفهان (نشریه ۱۶۵)، وزارت کشاورزی، تهران.

۲۶- فرخیان، محمد و دیگران، ۱۳۵۵، بررسی میزان زمینی که در نتیجه اجرای قوانین اصلاحات ارضی نصیب زارعین و مالکین گردید، استان همدان (نشریه ۱۷۰)، وزارت کشاورزی، تهران.

۲۷- فرخیان، محمد و دیگران، ۱۳۵۵، بررسی میزان زمینی که در نتیجه اجرای قوانین اصلاحات ارضی نصیب زارعین و مالکین گردید، استان لرستان (نشریه ۱۸۹)، وزارت کشاورزی، تهران.

۲۸- فرخیان، محمد و دیگران، ۱۳۵۷، بررسی میزان زمینی که در نتیجه اجرای قوانین اصلاحات ارضی نصیب زارعین و مالکین گردید، استان مرکزی (نشریه ۱۶۸)، وزارت کشاورزی، تهران.

۲۹- فرخیان، محمد و دیگران، ۱۳۵۷، بررسی میزان زمینی که در نتیجه اجرای قوانین اصلاحات ارضی نصیب زارعین و مالکین گردید، استان فارس (نشریه ۱۸۹)، وزارت کشاورزی، تهران.

۳۰- فرخیان، محمد و دیگران، ۱۳۵۹، بررسی میزان زمینی که در نتیجه اجرای قوانین اصلاحات ارضی نصیب زارعین و مالکین گردید، استان کرمانشاه (نشریه ۱۹۳)،

وزارت کشاورزی، تهران.

۳۱- قربانی، فرج‌ا...، ۱۳۷۰، مجموعه قوانین و مقررات ارضی و اصلاحات ارضی، دانشور، اول، تهران.

۳۲- کلمن، دیوید، فردریک نیکلسون، ۱۳۷۲، تحول بخش کشاورزی و توسعه اقتصادی، ترجمه سیاوش مریدی، مجموعه اقتصاد کشاورزی، و توسعه، وزارت کشاورزی، اول، تهران.

۳۳- مؤسسه تحقیقات اجتماعی، بررسی نتایج اصلاحات ارضی (بیرجند، قصر شیرین، همدان، سنندج، گرمسار، گلپایگان، ساری)، طرح شماره ۱۸۰۴، دانشگاه تهران.

۳۴- مولت. جی.ا، ۱۳۷۰، روستا و توسعه (شماره ۳)، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی، وزارت جهاد سازندگی، تهران، صص ۴۳-۵.

۳۵- هیأت مشورتی کارشناسان FAO، ۱۳۷۱، روستا و توسعه (شماره ۳)، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی، وزارت جهاد سازندگی، صص ۱۵۳-۱۰۹.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی